

*ANUARI
DELS AMICS DE L'ART
LITÚRGIC*

ANUARI DELS AMICS DE L'ART LITÚRGIC

ESGLESIES
ALTARS
INDUMENTARIA

CERCLE ARTÍSTIC DE SANT LLUC
BARCELONA
1925

NIHIL OBSTAT

El Censor,

Josep M.ª Llobera, Pvre.

Barcelona, 12 de desembre de 1925

IMPRIMEIXI'S:

† **JOSEP, Bisbe Coadjutor de Barcelona.**

*Per manament de Sa Excia. Il·lma. el Bisbe
mon Senyor,*

Dr. Francesc M.ª Ortega de la Lorena,
Canceller-Secretari.

Els *Amics de l'Art Litúrgic*, tot intensificant la llur activitat, presenten en el bell començament de l'any eclesiàstic una Exposició i un Anuari.

Una Exposició, per donar a conèixer el què s'ha fet durant l'últim període en què una incipient orientació litúrgica no ha assolit encara tota la força de penetració per evitar certes divagacions i falles que, per bé que siguin apreciables en sentit artístic, no són del tot acceptables en sentit litúrgic.

Un Anuari, per tal d'evitar aquestes divagacions i falles litúrgiques que desentonarien dins l'ordenat conjunt del temple cristià sotmès tot ell a una estricta legislació canònica.

Es per això que ja ni caldria advertir que els *Amics de l'Art Litúrgic* no presenten aquesta I Exposició General d'Art Litúrgic com un model acabat i indiscutible; com un cànon al qual hagin d'amoïllar-se els artistes que vulguin consagrar llur art a la litúrgia catòlica.

En aquesta Exposició primera han evocat dues figures desaparegudes d'entre els vivents, que foren n'Antoni Gallissà i en Joan Martorell, perquè ells inauguraren el renovellament de l'art sagrat en una època ben distreta de tota mena d'orientacions litúrgiques. Després d'aquests dos arquitectes, els *Amics de l'Art Litúrgic* han cridat indistintament tots els altres artistes actuals, per bé que s'han assegurat que no hi manquessin els més acreditats i els més dòcils als preceptes de la Litúrgia.

La selecció ha anat a càrrec dels mateixos artistes tot con-
corrent-hi o deixant de presentar-s'hi. Els *Amics de l'Art Litúr-*

gic poquíssimes obres han hagut de rebutjar, la qual cosa demostra que la llur orientació apareix ben clara i és ben interpretada per tots, i en el cas concret de la concurrència a l'actual Exposició cada u s'ha aplicat la sentència netament presentida, tot fent gairebé inútil la tasca de la comissió dictaminadora.

Aquesta selecció per compte propi ha donat a l'Exposició un conjunt més que discret; ha reunit el millor del que hi ha escampat per les esglésies sense la pretensió d'haver-ho recollit tot, ni d'haver fet una tria perfecta dificultada sempre per mil circumstàncies. Però aquest conjunt, malgrat totes les seves tares, assenyala un camí que per ésser encara poc fressat s'amaga sovint sota la brossa de les pensades i acudits alitúrgics. Però per ajudar a netejar el camí, els *Amics de l'Art Litúrgic* ofereixen a tots els treballadors de bona voluntat llur *Anuari*.

Amb l'Exposició han donat la paraula als artistes: amb l'*Anuari* donen la paraula a l'Església, la qual imposa certes condicions als que edificuen i ornen la casa de Déu on tot és previst i on totes les arts han d'agenollar-se obedients a les prescripcions litúrgiques.

Els Amics de l'Art Litúrgic amb llur 1.er *Anuari* no fan més que començar a transmetre aquestes prescripcions canòniques i els consells de l'experiència més elementals i urgents, que necessiten saber tots els artistes i artesans que hagin de treballar al servei de la litúrgia cristiana. Aquest *Anuari* junt amb els que l'han de seguir ha d'ésser la guia i el promptuari fidel de tots aquells que amb llur treball, amb llur orientació i fins amb llur mecenatge intervenen en la construcció i embelliment del temple cristià, a fi que ni l'artista, ni el sacerdot ni el benefactor conscientment o inconscientment conculquin amb llurs preocupacions o acudits personals les severes prescripcions de la litúrgia.

Tant de bo que aquesta humil llavor, que avui els *Amics de l'Art Litúrgic* escampen per amor de la bellesa de la casa de Déu, pugui treure esplèndida brotada en la futura exposició d'art litúrgic.

*L'ESTRUCTURA
LITÚRGICA
EN LA CONSTRUCCIÓ
DELS TEMPLES*

per

Josep Tarré, Pvre.

BIBLIOGRAFIA

X. BARBIER DE MONTAULT.—*Traité pratique de la construction, de l'ameublement et de la décoration des églises*, 2 vol. in 8.º, Paris, 1899.

G. JAKOB.—*Die Kunst im Dienste der Kirche*, 5 Auflage, in 8.º, Landshut, 1901.—*L'arte a servizio della Chiesa*, prima versione italiana sulla 4.^a edizione tedesca del Sac. Prof. P. VERONI, 3 vol. in 8.º, Pavia, 1901.

L. CLOQUET.—*Les Cathédrales et basiliques latines, byzantines et romanes*, in 4.º, Lille, 1912.—*Les Cathédrales gothiques*, in 4.º, Lille, 1914.

A. FABRE.—*Pages d'art chrétien*, in 8.º, Paris, 1920.

A. MUNIER.—*Construction, décoration, ameublement des églises*. S'ha publicat el primer volum que comprèn: *L'église dans les siècles passés*, in 8.º, Lille, 1925.

SOENGEN, S. I.—*Gotteshaus und Gottesdiens*. Praktische Winke. Herder und Co., Freiburg in B.

L'Estructura Litúrgica en la Construcció dels Temples

NOTES HISTORIQUES

Diu el nostre Codi de Dret Canònic, C. 1164: «Cuidin els Ordinaris, àdhuc oint abans, si és menester, el parer dels pèrits, que en l'edificació i restauració de les esglésies es guardin les formes acceptades per la tradició cristiana i les lleis de l'art sagrat».

La història de l'arquitectura cristiana ens ensenya quines són aquestes formes tradicionals de les esglésies, i fins ens assenyala les lleis generals, però ineludibles, de l'art sagrat. D'ella en veritat no es dedueix que la religió catòlica hagi imposat cap mena de planta o d'estil en l'edificació dels seus temples. Però se'n desprenen normes segures per a donar als nostres edificis sagrats aquella forma estructural i aquella bellesa artística que demana llur nobilíssima i sumament pràctica finalitat.

* * *

La forma basilical llatina és la primera i la més persistent que trobem en tota la història de l'arquitectura cristiana. Aquesta forma longitudinal, molt semblant a la basílica civil romana, la trobem en totes les esglésies constantinianes, no solament en les de Roma, sinó també en les de Jerusalem, de Betlem i d'altres indrets d'Orient. I, tractant-se d'esglésies pròpiament dites, tenien aquesta forma tant les de notables com de reduïdes proporcions. La basílica que edificà Constantí damunt el sepulcre

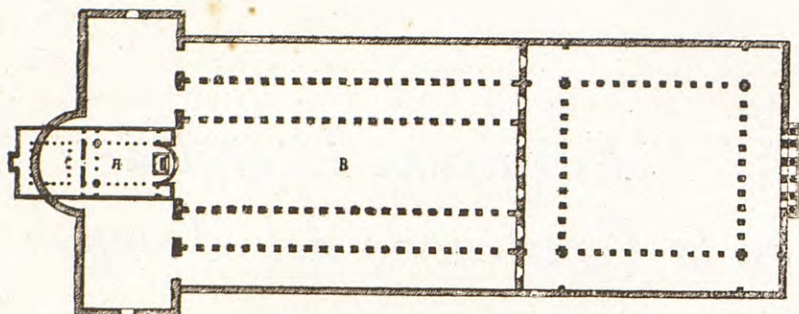

Fig 1. Plantes de les dues successives Basíliques de Sant Pau a Roma.

de Sant Pau constava de tres curtes naus, i, descomptant el quadripòrtic que la precedia, no tenia més llargada que l'actual profunditat del creuer, com és fàcil de veure en l'adjunt gravat de les dues plantes de les basíliques que foren successivament construïdes a fi de guardar el sepulcre del gran Apòstol. (Fig. 1.) La segona basílica fou edificada, amb orientació inversa, tenint

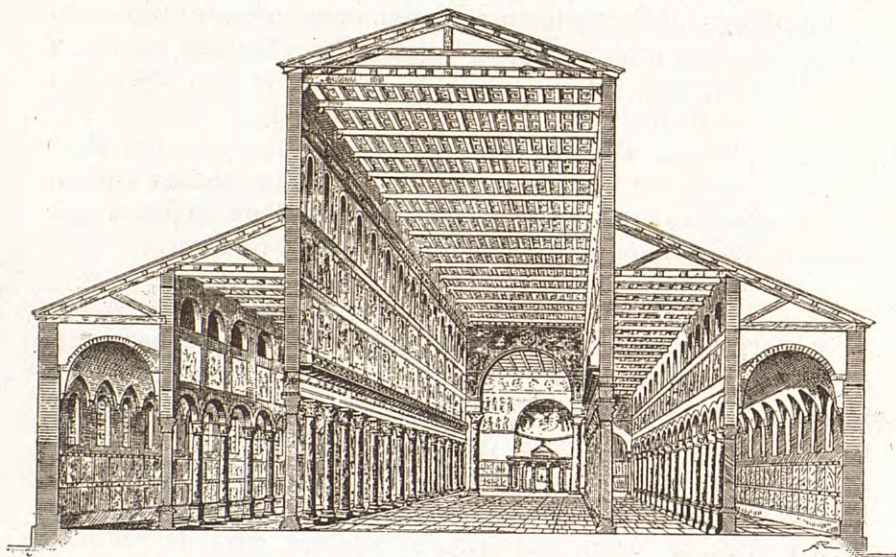

Fig 2. Interior de l'antiga Basílica Vaticana.

l'atri del cantó d'Occident, per l'emperador Valentinià, a les darreries del segle iv. Aquesta constava de cinc espaioses naus, com les basíliques de Latran i del Vaticà; i, havent estat enrunada per l'incendi de l'any 1823, la seva reconstrucció ha servat exactament la planta i la forma que abans tenia. De la Vaticana, amb l'estudi d'oportuns documents, alguns d'ells gràfics, se n'ha pogut projectar una reconstrucció que ens dona una idea molt aproximada del que havia d'ésser l'antic temple. En reproduïm l'interior. (Fig. 2.) Les cinc naus longitudinals condueixen a la transversal. Darrera un alt cancell que s'assembla a una iconòstasi, dintre l'absis, hi ha l'altar sota un cibori.

Per a més detalls d'una planta d'església basilical, també reproduïm un interessant gravat que Dom Battisti ha publicat en el seu llibre *Sacramentario dei fedeli*. (Fig. 3.) En ell trobem indicat tot el que comprenia una basílica completa.

En l'indret on s'aixecava el temple, moltes vegades hi havia un mur de cintura o períbol que tancava un determinat espai tot entorn de l'edifici principal. Dintre aquest espai, hi havia altres edificis, com el baptisteri, la diaconia, el tribunal eclesiàstic, l'escola episcopal, la biblioteca, les habitacions de la clerecia i també sepultures que a vegades constituïen magnífics monuments.

A Latran els edificis que s'aixecaven prop de la basílica arribaven a formar una veritable ciutat pontifical. Bramante havia concebut per a les noves construccions vaticanes un grandios quadripòrtic de columnates rectilínies, combinades amb altres de semicirculars, que tancava la immensa àrea, en mig de la qual s'aixecava la basílica de Sant Pere. Edificis a l'entorn de l'església els trobem en algunes parròquies modernes. Així a *St.-Honoré d'Eylau*, a París, una *Cité paroissiale* que comprèn quatre escoles, cinc patronats i un importantíssim centre d'obres catòliques, s'estén a l'entorn de l'església. A la parròquia de Sant Ambrós, a París mateix, la *Cité paroissiale* es construeix actualment en un carrer pròxim a l'església, la qual s'aixeca en mig d'una plaça.

En el conjunt basilical, l'atri, que regularment tenia en

l'interior la forma de quadripòrtic, precedia l'aula, dividida en tres naus, i a vegades en cinc. Demés de l'entrada principal (1), en alguns atris hi havia altres entrades en el cantó nord o en el

sud. Sota la galeria coberta (2), i també en el celobert, hi havia altres sepulcres. Al mig (3), la font de les ablucions, que més tard es transformà en una pica d'aigua, col·locada a l'exterior del portal, i després ha esdevingut la pica d'aigua beneïda de l'interior dels nostres temples.

En la planta basilical publicada per Dom Battisti, la sagristia (4) i el baptisteri (5) ocupen els dos extrems del nàrtex, però sortint de les línies paral·leles que figuren als dos costats de la basílica, i formant construccions de l'exterior. De baptisteri antigament només n'hi havia a les catedrals, i constituïen una veritable excepció

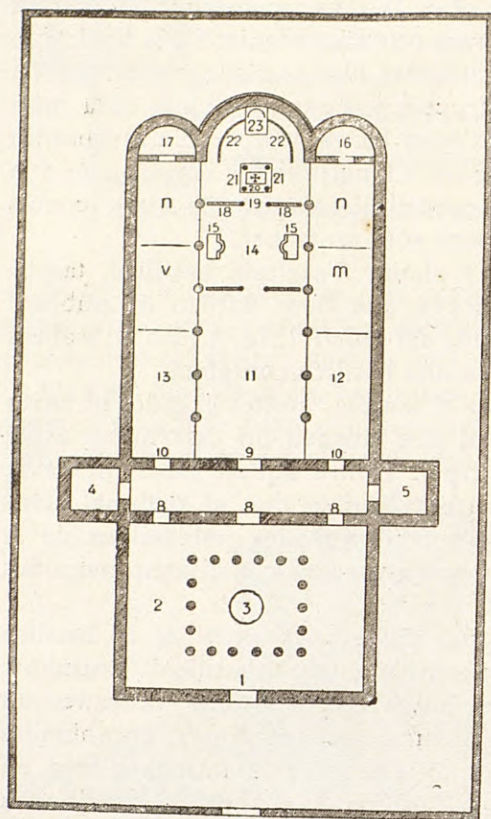

Fig. 3. Planta detallada de la Basílica llatina.

les esglésies que en tenien per concessió especial. Ni l'indret del baptisteri era regularment el lloc indicat en el plànol que reproduïm. En canvi, la sagristia en la major part de basíliques era realment al costat del nàrtex, a esquerra del qui entrava. Allí es revestien els oficiants, i després, mentre anaven processionalment a l'altar, es cantaven

els versets d'un salm, alternant-los amb una antífona. D'aquesta usança n'ha provingut l'Introït de la Missa actual.

Al nàrtex ordinàriament s'entrava per tres portes (8), i altres tres (9 i 10) donaven ingrés a l'aula de la basílica. L'atri i el nàrtex deixaven a les diverses categories de penitents d'aquella època el lloc que els corresponia. L'aula de la basílica era el lloc propi dels fidels. El cànon 1,262 del nostre Codi recomana que a l'església les dones estiguin separades dels homes, allegant la pràctica que es seguia en l'antiga disciplina. La nau de la dreta era destinada als homes i la nau de l'esquerra a les dones. Però també era aprofitada pels fidels la part anterior de la nau del mig (11). La nau de la dreta, destinada als homes, es subdividia en tres seccions: la dels senzills fidels (12), la dels monjos (*m*) i la dels nobles (*n*). Igualment es subdividia en tres seccions la nau de l'esquerra: de primer hi havia les dones del poble fidel (13), seguien les verges, especialment les que pertanyien a Ordres monàstiques (*v*), i darrerament, al costat del presbiteri hi havia les dones de la noblesa (*n*).

En la nau del mig, davant del presbiteri, hi havia el cor per als clergues cantors (14). Dintre d'aquest espai tancat per baranes, s'aixecaven els ambons (15) per al cant de l'Epístola amb el Gradual i de l'Evangeli. L'ambó de l'Evangeli era sempre de majors proporcions i més ric que el de l'Epístola.

A l'extrem de les naus laterals, hi havia en moltes basíliques unes capelles que servien a fi de preparar coses necessàries per a la celebració de la litúrgia. La de la dreta (16) era per a revestir-se els ornaments i per a guardar objectes d'ús immediat. La de l'esquerra (17) era per a preparar l'oferta i guardar les ofrenes que no es consagraven. Amb el temps, aquestes capelles laterals tingueren altar i es convertiren en llocs per a la celebració de Misses secundàries.

El presbiteri seguia immediatament al cor dels cantors. La barana que els separava (18) tenia al mig un pas o entrada que s'anomenava porta santa (19). L'altar (20) era al mig del presbiteri. Cobria l'altar un cibòri, sostingut per quatre columnes que descrivien un quadre (21). Els seients dels preveres i a

vegades dels bisbes concelebrants eren a cada costat de l'absis (22). La càtedra del Papa o del Bisbe era al fons de l'absis (23).

* * *

El *Caeremoniale Episcoporum* ha recollit algunes d'aquestes més importants disposicions de les antigues basíliques, que serveixen per a donar convenients orientacions als que han de dirigir el culte catòlic. Parla dels ambons on es canten l'Epístola i l'Evangeli i, demés, d'un púlpit per al sermó. En tractar dels diferents llocs on es pot col·locar la càtedra del Bisbe té en compte, abans que tot, les esglésies on l'altar és al mig del presbiteri i els seients dels preveres a continuació. En aquest cas, diu que el tron episcopal s'ha d'erigir al fons del presbiteri, darrera l'altar. Si l'altar està poc separat o adherit a la paret del fons, la càtedra del Bisbe s'haurà d'erigir al cantó de l'Evangeli.

A Roma, totes les antigues basíliques tenen al fons de l'absis el setial del Bisbe. I la mateixa disposició serveix moltes catedrals, com la de Barcelona, a desgrat del retaule, bellíssim però destorbador, que inutilitza la majestuosa càtedra episcopal del fons. El presbiteri de la catedral de Mallorca, mercès al genial arquitecte del temple de la Sagrada Família, ha recobrat aquesta lògica disposició de les antigues basíliques.

Voldríem recomanar aquesta solució únicament per al setial dels Prelats, perquè considerariem poc litúrgic que en una senzilla parròquia el rector ocupés un seient darrera l'altar, al mig del presbiteri, puix que el tron o la càtedra és privativa del Bisbe.

* * *

Amb els homes nobles que, com hem dit, es col·locaven en una nau lateral, al costat del presbiteri, hi anaven compreses les autoritats locals i de l'Estat. Mai l'Església ha volgut admetre els homes laics dintre el presbiteri. En el capítol que tracta dels setials que a l'església han d'ocupar els Bisbes i altres Prelats, el *Caeremoniale Episcoporum* diu al final: «Els seients per als nobles i homes laics il·lustres, per als Magistrats i Prínceps,

qualsevulla que sigui la llur grandesa i noblia, adornats més o menys, tenint en compte la dignitat i el grau de cadascú, han de col·locar-se fora del cor i del presbiteri, segons el que ordenen els sagrats cànons i els testimonis de la lloable disciplina antiga, introduïda d'ençà dels començaments de la religió cristiana i per llarg temps observada».

En les col·leccions de la Congregació de Ritus trobaríem nombrosos decrets que mantenen el vigor d'aquesta llei. El seu motiu és fàcil de comprendre, i segurament la veuríem més acaçada, si deixant de banda discutibles interessos, aquesta exclusió del presbiteri, lloc propi dels preveres, fos considerada com un dret especialment sagrat que ha de tenir Déu en coses que no pertanyen per res al Cèsar. La Congregació de Ritus com també la Congregació del Concili, en diverses ocasions, han hagut de declarar amb insistència que tal llei encara obligava. Algunes d'aquestes ocasions les oferiren els Capitulars de Girona. La Congregació del Concili havia declarat que les autoritats laiques no podien ocupar setis en el presbiteri de l'església de San Feliu. L'any 1689 la Congregació de Ritus hagué de contestar: *Non potuisse et transactionem non sustineri*, a la pregunta de si els canoniges haurien pogut permetre o concedir, *per viam concordiae*, un lloc en el presbiteri a les autoritats de Girona. L'any següent, en confirmació de quatre decrets anteriors, promoguts per la mateixa ciutat, la Congregació de Ritus prohibí una vegada més que les autoritats laiques ocupessin llocs en el presbiteri, àdhuc en les esglésies dels Regulars, i que en això es concedissin remissorials. Un decret de l'any 1875 prohibeix en particular que els laics de la Confraria del Santíssim facin oració dins el presbiteri, i mana que se'ls destinin setis fora d'ell. El nostre Codi fa recordar part de la distribució dels fidels en les antigues basíliques, quan diu en el cànon 1,263 que es pot concedir a les autoritats un seti distingit a l'església, observant les normes litúrgiques. Segons les notes del Cardenal Gasparri, han inspirat aquest cànon el text del *Caeremoniale Episcoporum* i els decrets que acabem d'esmentar.

La basílica anomenada llatina, amb les naus que dirigeixen l'atenció dels assistents vers l'altar i la càtedra del Bisbe, i amb espais convenients per tal de poder desplegar solemnes procesons en son interior, no fou l'única forma dels edificis sagrats en els primers segles del cristianisme. La principal característica d'aquesta forma és el seu major desenrotllament longitudinal i tenir en un extrem, al fons de l'aula, l'indret culminant de l'estructura del temple i del culte litúrgic.

Altres edificis tenien en el centre aquest indret culminant. Així en els baptisteris, que generalment eren de planta rodona, quadrada o bé octogonal, les fonts baptismals eren al centre de l'edifici. I el mateix succeïa amb el sepulcre dels mausoleus.

Al costat de la basílica de Latran, el baptisteri constantinià és una construcció octogonal amb columnata interior que forma l'espai central per a la pica d'aigua. Altres baptisteris s'assemblen al de Letran, com els d'Albenga, Cividale, Nocera, Riez, Ezra, i Deir Seta. Al costat de la basílica de Santa Agnès, hi ha la *rotonda* de Santa Constança, mausoleu constantinià. Igualment era circular el santuari del Sant Sepulcre a Jerusalem, al costat de la basílica del Calvari anomenada *Martyrium*.

També es construïren petites esglésies i catedrals en aquesta forma central. Llavors la planta acostumava ésser una creu amb la intersecció al mig de dos braços, iguals en llargada i amplada. Al centre de la creu, hi havia el presbiteri. En l'espai que interiorment formava la part sortint dels braços, es col·locaven els fidels. El millor exemplar que coneixem és l'*Apostoleion*, de Constantinoble, del qual ha estat possible imaginar-ne una molt aproximada reconstrucció, degut a les detallades descripcions que n'escriviren autoritzadíssims autors d'aquella època. (Fig. 4). Es la basílica dedicada als Sants Apòstols, que fou construïda per Justinià, al segle VI, en substitució de la que, amb el mateix nom, en el més alt turó de la ciutat havia edificat Constantí. Vegi's en el plànol de l'*Apostoleion*: sota la cúpula central i major que les altres, el presbiteri amb una part de la iconòstasi, l'altar cobert per un cibori, els seients dels preveres i en mig, al fons, la càtedra episcopal. Tota l'estructura de

la basílica convergeix vers aquest centre litúrgic, lògicament situat.

La forma de basílica llatina és la que més es generalitzà, i la que més ha perdurat en l'evolució del culte litúrgic i dels estils arquitectònics. Arreu del món cristià s'aixecaren esglésies

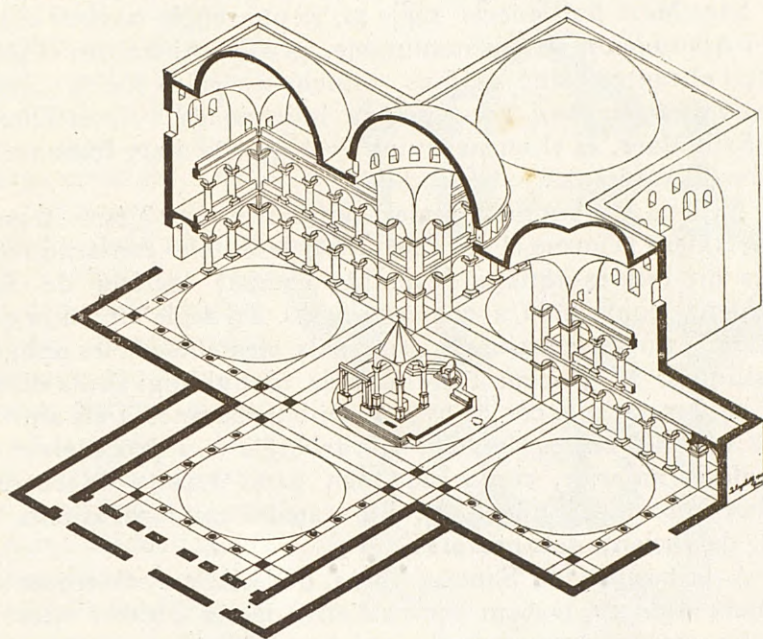

Fig. 4. Plànol de l'Apostoleion de Constantinoble.

amb naus de desplegament longitudinal i amb el presbiteri al fons. I fou aquesta una forma no abandonada per arquitectes que s'allunyaven de l'art romà,

La planta de la majoria d'esglésies edificades a l'Àsia Menor i Síria, d'un art ben propi i majestuós, és molt semblant a la que ens presenta la basílica llatina. I aquesta planta la trobem sense modificacions en temples bizantins, com les dues basíliques de Sant Apolinar, *in classe* i *nuovo*, a Ravenna. Santa Irene de Constantinoble també és d'aquesta forma, per més

que la nau central estigui coberta per dues cúpules. Adhuc Santa Sofia, amb l'atri quadripòrtic del defora, el nàrtex, en son interior un cert desplegament longitudinal de la nau del centre i l'absis al fons, recorda, encara que sigui llunyament, la forma llatina de les basíliques.

Sant Marc de Venècia, segle XI, és una còpia bastant exacta de l'*Apostoleion* de Constantinoble, però no hi trobem el presbiteri al centre, sinó al fons, solució no gaire lògica. *Saint-Front de Périgueux*, més que una imitació de l'*Apostoleion* o de Sant Marc, és el terme d'una evolució de l'art romànic en terres d'Aquitània.

A Roma, durant molts segles, s'edificaren les esglésies, seguint exactament la forma i l'arquitectura dels temples constantinians. N'és un interessantíssim exemple l'actual església de Sant Climent, construïda a començaments del segle XII, en la qual podem estudiar encara els principals elements de les antigues basíliques. Hi trobem l'atri amb la font al mig; l'aula dividida en tres naus; el cor de cantors amb les baranes, i els ambons que són del temps de Joan II, del segle VI, i procedeixen de l'església anterior, conservada, en part, dessota de l'actual; l'altar cobert per un cibori, i la càtedra episcopal al fons, en mig dels seients dels preveres.

A la basílica de Sant Ambròs, de Milà, probablement del mateix segle XII, trobem encara l'atri, demés d'altres elements de les esglésies constantinianes. Amb el temps, desaparegué l'atri, i restà únicament el pòrtic adossat a la façana, com el veiem a Sant Llorenç extramurs, Santa Maria *in Cosmedin*, i en moltes altres esglésies.

En l'art romànic, si exceptuem les construccions germàniques amb dos creuers i dos absis oposats, fou molt respectada la planta de la basílica llatina. En l'art ogival, les modificacions ja foren majors, especialment amb la tendència a portar el creuer vers la meitat de l'edifici, i de donar gran desplegament a les capelles de l'absis que rodejaven el presbiteri amb l'altar major.

L'arquitectura religiosa del Renaixement, fou bellíssima—ment iniciada a Florència per Brunelleschi, amb la construcció

de les dues esglésies de Sant Llorenç i del Sant Esperit, que reproduïen perfectament l'antiga forma de la basílica llatina, reanimada per la poderosíssima inspiració personal del gran arquitecte.

En la construcció d'una capella del claustre de *Santa Croce*, Brunelleschi adoptà la forma de creu grega amb cúpula central; i aquest seu joell arquitectònic obrí la molt interessant i llarga sèrie de projectes i d'algunes realitzacions d'edificis amb cúpula central, que ens han deixat els arquitectes del Renaixement. Bramante féu segons aquesta forma el seu grandios projecte de la nova església vaticana. Les modificacions que hi portà Miquel Angel no canviaren el pla general de l'edifici (Fig. 5). Avui encara a la basílica de Sant Pere veiem l'altar papal sota la cúpula,

al centre d'una grandiosa creu. La concepció arquitectònica de Bramante i de Miquel Angel era en contradicció amb tota la tradició romana de l'estructura de les esglésies. I no s'adaptava prou bé al desplegament solemne del culte, especialment al ritu de les processons papals que tanta magnificència donen a les celebracions litúrgiques. En el regnat de Pau V, el braç oriental fou allargat, afegint-se tres arcades a l'única que junt amb l'absis havia de formar aquest com els altres braços, i transformant-se radicalment la planta general de l'edifici, per haver-ne sorgit

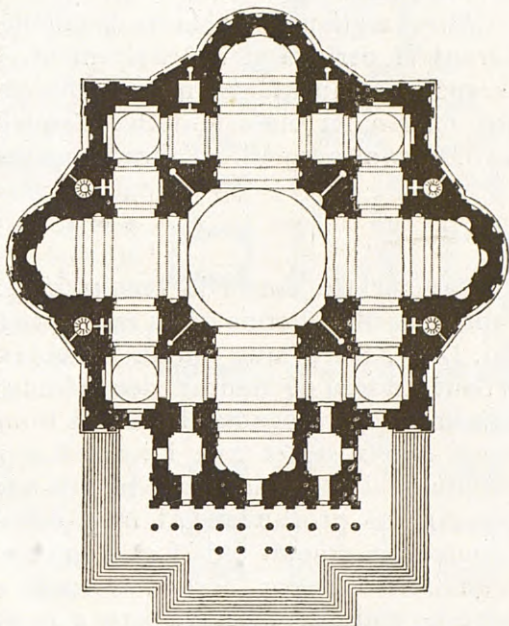

Fig. 5. Basílica Vaticana segons el projecte de Miquel Angel.

una llarga nau central que passa per sota la cúpula i domina tota l'estructura de l'església. La forma de temple que imaginà Bramante, no la trobarem completament respectada més que fora de Roma, per exemple a Parma, en l'església de la *Steccata* de l'arquitecte Zaccagni, i a Gènova en l'església de *Carignano*, de l'arquitecte Alessi.

Altres esglésies amb planta de cúpula central foren edificades durant el període del Renaixement. Però constitueixen una excepció, comparades amb els molts projectes d'aquesta forma que havien fet els arquitectes d'aquella època, i sobretot amb les moltíssimes esglésies d'altra forma que llavors es construïren.

* * *

Tampoc féu escola la renovació que de la forma pura de l'antiga basílica llatina havia realitzat admirablement Brunelleschi. Lleó Alberti, que fou un deixeble seu, seguí altres camins. A Sant Andreu de Màntua, donà el nou model d'església cristiana, imitat per Vignola al *Gesú* de Roma, i reproduït constantment en els segles xvii i xviii. La planta té desplegament longitudinal. En l'interior hi ha una sola vasta nau, flanquejada per capelles profundes. Al mig del gran creuer, s'aixeca la cúpula majestuosa. Al fons, en un ample absis, hi ha el presbiteri. Aquesta forma, després de l'estructura de les esglésies gòtiques, fou un retorn a la simplicitat de les primitives basíliques, i oferia convenientment a l'assemblea de fidels els grans espais de la nau i del creuer. Però el seu aspecte s'aproxima al d'una sala d'espectacles, accentuat en moltes esglésies per les tribunes i la decoració barroca. I el presbiteri està desplaçat, perquè la importància suprema de la cúpula en tota la construcció, deixa en segon lloc l'absis, amb l'altar major que hauria d'ésser en el creuer.

Diferents arquitectes introduïren importants modificacions a la forma de Lleó Alberti. La major part de vegades aquestes modificacions accentuaren els defectes del model o n'introduïren de nous. Moltes esglésies barroques no s'aparten d'aquella

forma si no és per a estructurar capriciosament i de faisó desgraciada l'edifici destinat al culte. I altra mena d'esglésies com la del Palau de Versalles i la dels Invàlids a París, tenen major forma de basílica llatina, però dins la seva suggestiva elegància, prenen un innegable aspecte de lloc mundà per a solemnitats religioses.

* * *

Altres modernes estructures d'església, transformacions de models anteriors, han estat molt més encertades. La que ens presenta Sant Sulpici de París és ben digna d'estudi i de servir d'exemple als qui es preocupen d'una bona distribució en l'estructura del modern temple cristià.

Vegi's en la planta que reproduïm (Fig. 6): El nàrtex, el qual amb la gran *loggia* del damunt i els dos campanars forma la façana. A l'esquerra del nàrtex, s'obre l'entrada del baptisteri. Així no han d'entrar en l'església els infants que porten per a batejar. El baptisteri, amb la pica al mig i les vuit columnes de l'entorn, recorda en alguna manera el de Sant Joan de Latran.

L'interior de l'església forma una gran aula dividida en tres naus, flanquejada per capelles en tota la seva extensió. La nau central travessa el creuer que no té cúpula i després constitueix el presbiteri. A cada extrem de creuer hi ha un portal secundari. Les naus laterals, continuant després del creuer, s'ajunten al fons de l'aula. El presbiteri s'aixeca en mig d'aquesta continuació de les

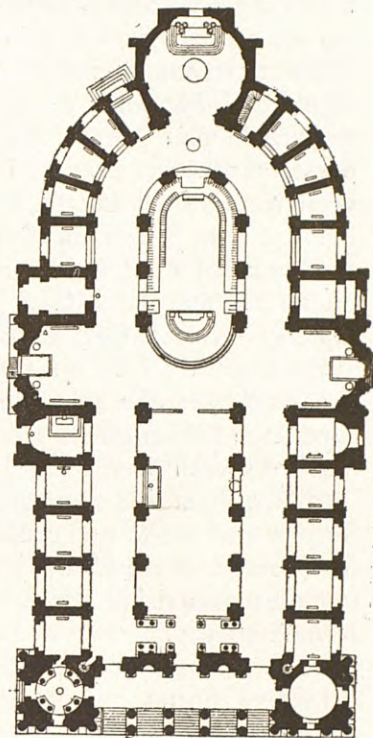

Fig. 6. Planta de l'església de Sant Sulpici a París.

naus laterals. En primer terme hi ha l'altar. Darrera l'altar, el cor de clergues, amb bell nombre de seients.

Hi ha dues sagristies, una a cada costat del presbiteri. La sagristia de l'esquerra és la que a les parròquies de París s'anomena sagristia dels matrimonis. Serveix de despatx parroquial per als casaments, i de sala per a la celebració del matrimoni entre contraents de religió diversa, com a vegades es presenta algun cas. Per anar de la sagristia al presbiteri cal travessar sempre la nau lateral. En les funcions solemnes els oficiants passen també pel creuer, i pugen al presbiteri per les grades semicirculars del davant. Com en la majoria de les esglésies de París, a Sant Sulpici la capella del Santíssim és al fons de l'aula. Així la capella del Santíssim ocupa un lloc d'honor en la distribució del temple; està a prop de l'altar major i en la seva mateixa línia central, en relació a l'edifici; presideix totes les altres capelles; i és un lloc apropiat al recolliment. La seva capacitat és remarcablement major a la que tenen totes les altres capelles; i l'espai que la separa de la part posterior del presbiteri li serveix com de vestíbul i de lloc complementari.

L'arquitecte Gamard que concebé la nova església de Sant Sulpici uní, en el seu projecte, les més aprofitables tradicions de les naus, el creuer i la girola de les catedrals gòtiques amb la majestuosa simplicitat i forta unitat dels millors temples del Renaixement; i les modificacions que després volgueren introduir-hi els arquitectes que el succeïren no han trencat la primitiva unitat del pla general. Actualment és una església d'adaptació perfecta a tot el culte litúrgic d'una parròquia de vida intensa i que ofereix un quadro admirable als actes d'esplèndida solemnitat, com ordenacions sacerdotals, que amb certa freqüència s'hi celebren.

* * *

Amb el segle XIX vingué a dominar en l'arquitectura religiosa el gust o potser la necessitat de l'arqueologia. En la construcció de noves esglésies no s'ha sabut fer res més que copiar les formes i els estils d'èpoques passades.

A Roma, sovint ha estat adoptada la forma basilical antiga, especialment en les importants esglésies parroquials, edificades en el present segle. En altres ciutats, també trobem esglésies modernes d'aquesta forma, com a París la grandiosa parròquia de Sant Vicents de Paül, i a Varsòvia la magnífica basílica del Sagrat Cor, inaugurada darrerament.

En la muntanya del Tabor, l'any passat, el Cardenal Giorgi va consagrar la basílica de la Transfiguració, que és una còpia de les esglésies siriaques dels primers segles (vegi's *Pijoan*, II, 53). A Dakar, s'ha començat d'edificar un temple catòlic que amb materials senzills reproduceix la forma de Santa Sofia. L'Elies Rogent ens donà en nostre Seminari una església d'estructura bizantina, semblant a la capella grega ortodoxa de la *rue Bizet*, de París, que posteriorment ha construït l'arquitecte Vaudremer.

No cal recordar la general afició de les darreres generacions a fer o art romànic o art gòtic. Edificis de la importància del Sagrat Cor de Montmartre, que en altres èpoques haurien constituït una fita en la història de l'art i un fecund model de nova forma, no són altra cosa que còpies més o menys encertades d'exemplars coneguts. En el temple votiu de Montmartre, Abadie féu, podem dir, una híbrida barreja del romànic aquità amb el romànic overnyat, predominant en ell l'aspecte exterior de *Saint-Front de Périgueux*.

El magnífic temple votiu internacional, dedicat al Sagrat Cor, que es construeix a Roma és igualment una còpia, per bé que deguda a un artista d'innegable inspiració. És un temple estil Renaixement romà del segle XVI, que renova els projectes de Bramante i de Miquel Angel en la basílica de Sant Pere. La planta hi és un bon xic modificada; hi ha el presbiteri dintre el gran absis en un dels braços de la creu grega.

En canvi la basílica nacional belga del Sagrat Cor, que amb projecte de l'arquitecte Van Huffel es construirà prop de Brussel·les, d'un estil romànic modernitzat, tindrà l'altar major sota la gran cúpula del creuer. (Vegi's *Bulletin Paroissial Liturgique*, de Bruges, 1924, pàg. 155).

El coneixement superficial de l'arqueologia ha fet caure

darrerament algun artista en una mena de fetitxisme dels edificis antics. Així hem vist projectes de modestes esglésies parroquials que col·locaren la sagristia a l'extrem oposat de l'altar major, com si calgués celebrar-hi sovint solemnes Misses pontificals; i davant del presbiteri, un cor capaç per a una nombrosa clerècia, per l'estil dels de Santa Maria in Còsmedin i de Sant Climent a Roma. Però cal dir que aquestes equivocacions constitueixen una excepció. Mes tots els constructors d'esglésies han caigut en un altre extrem.

En la reproducció d'antics exemplars de l'arquitectura religiosa, quasi només s'ha mirat l'estil dels monuments. Llevat de les esglésies d'alguns importants monestirs benedictins, que constitueixen una bella sèrie d'esplèndides construccions, modernament en l'edificació de temples s'ha prescindit massa de l'estructura litúrgica que haurien de tenir.

I és l'estructura apropiada, no pas l'estil arquitectònic, el que exigeixen les lleis eclesiàstiques. Ni tan solament hi ha les molt fonamentades preferències que trobem en altres elements del culte, com per exemple, les melodies gregorianes en el cant sagrat.

No s'aparta de la tradició catòlica, qui com el nostre creador arquitecte de la Sagrada Família, cerca en el seu art viarany nous. En altres segles, moltes vegades foren les mateixes autoritats eclesiàstiques les que promogueren les noves creacions dels estils arquitectònics. Una cosa semblant feia, l'any passat, Monsenyor Costantini, fundador i director alguns anys de la revista *Arte Cristiana*, de Milà, ara Delegat Apostòlic de les missions de Xina. En una circular, demostrava l'alta conveniència que els temples catòlics que s'edifiquin allí, siguin inspirats molt més en l'art del país que en estils exòtics per a la gent d'aquella terra; i recomanava en termes significatius que, en compte de cercar models a Occident, com s'ha fet generalment fins ara, mirin d'adaptar i transformant-lo degudament, si és menester, l'estil de les pagodes a l'estructura de l'església cristiana.

Els materials de construcció han influït sempre en l'arquitectura dels temples. Les lleis eclesiàstiques no imposen determinades classes de materials de construcció. Però exclouen de la possibilitat d'ésser solemnement consagrades les esglésies construïdes amb certs materials. I podem dir que no és una església perfectament construïda, aquella que únicament pot rebre la benedicció indispensable per al culte, i no la consagració solemne que és obligatòria per a les catedrals i molt recomanada respecte de les altres esglésies.

Amb decret de l'any 1902, la Congregació de Ritus respongué negativament a la pregunta que el Bisbe de Sant Salvador, a l'Amèrica Central, havia fet de si podia consagrar la seva catedral, construïda de fusta, però molt ornamentada interiorment i exteriorment. El cànon 1,165 repeteix aquesta prohibició, i l'estén a totes les esglésies de ferro o de qualsevol altre metall.

En canvi, hi ha autorització per a consagrar les esglésies de ciment armat. Amb decret de l'any 1909, la Congregació de Ritus respongué a l'Arquebisbe de Port Príncipe, república d'Haití, que podia consagrar la seva catedral de ciment armat, posant però per condició que havien d'ésser de pedra els muntants de l'entrada principal i els indrets on es graven les dotze creus de la consagració.

En les angunioses recerques de nous estils arquitectònics per a les modernes esglésies, que no han deixat de fer molts arquitectes de nostres dies, s'ha cregut poder trobar en el ciment armat l'instrument de renovació que havia d'inspirar l'estil modern que cercaven, com els materials de construcció d'altres èpoques havien conduït als estils d'aleshores.

Una de les primeres temptatives d'església de ciment armat fou la de l'arquitecte Baudot en la construcció de Sant Joan de Montmartre, a la *rue des Abbesses*, de París, edificada entre els anys 1894 i 1904. Li resultà un edifici de duresa esquelètica, que en son interior s'assembla més a la sala d'un teatre de barriada obrera que a una església.

Darrerament l'arquitecte Perret, a *Notre-Dame du Raincy*, en la diòcesi de Versalles, ha construït una església de ciment

armat tota ella, àdhuc els altars i les fonts baptismals, que és d'una admirable elegància de línies, i sembla realitzar el somni dels arquitectes d'algunes catedrals gòtiques que volien convertir els murs en vidrieres. És un gran avenç respecte de la de Sant Joan de Montmartre, però si constitueix un goig per als ulls, especialment a causa de les vidrieres pintades per Maurici Denis, ni convida al recolliment, ni inspira l'emoció religiosa que hauríem de trobar en tot edifici dedicat al culte. (Vegi's *Almanach Catholique Français*, 1924, pàgines 268 i 348).

Millor solució ens sembla la dels arquitectes Droz i Marrast en l'església de Sant Lluís de Vincennes, als afores de París. S'han valgut del ciment armat per construir una església de planta quasi quadrada, de grans voltes, sense contraforts i amb parets no molt gruixudes. Però han cobert el ciment armat amb altres materials més decoratius, com els grecs, per exemple, revestien amb estucs les columnes de pedra ordinària dels edificis, i els romans amb lloses de marbres llurs construccions en maó.

Per ara un hom no arriba a veure com aquest nou material pot renovar degudament l'art constructiu del temple cristià.

De totes maneres, són ben lloables aquests esforços, que es fan amb la millor intenció i amb innegable talent, i que potser contribuiran a trobar, en la utilització de materials nous junt amb l'aprofitament dels materials de sempre, un estil arquitectònic propi dels nostres temps, i que sigui en l'evolució de l'art una anella definitiva de la cadena, avui trencada, que ha d'unir cada època amb la que precedí i la que segueix.

* * *

Modernament l'arquitectura catòlica ha anat a cercar sovint la inspiració en el simbolisme. En la pintura, l'esculptura, en la indumentària i en el mobiliari litúrgic, té importància el simbolisme. No succeeix el mateix en l'arquitectura. I d'això ens en dona un bon exemple la tradició. Es veritat que els autors eclesiàstics de l'Edat Mitjana cercaren una significació mística

per a cada una de les parts del temple, i no cal dir que trobaren totes les significacions que necessitaven; però aquesta literatura no influí mai per a res en la disposició constructiva ni en la solució de cap problema. Era un simbolisme que no podia temptar els arquitectes. Els que se n'aprofitaven, i ben legítimament, eren els escultors i els decoradors. El que poguessin representar les parets, les columnes, les naus, la sagristia i la teulada, bellament especificat en els llibres d'aquell temps, preocupava ben poc els constructors dels nostres temples. I quan, per exemple, els convenia obrir tres finestres en un absis, no tenien cap necessitat de pensar en el misteri de la Santíssima Trinitat ni en les tres virtuts teològals. Tampoc no s'imaginaren mai de figurar la inclinació del cap de Jesús morint en la Creu, els que construïren temples amb desviació de l'eix. Aquesta desviació unes vegades és cap a la dreta, i altres cap a l'esquerra; i es troba en esglésies de forma quadrada i de forma rodona, sense traçat de creu. Ben lluny estigué de complaure's en simbolismes d'aquesta mena el pobre arquitecte de l'església dels Celestins, a Metz, el qual, segons una crònica, morí de dol i de tristesa, avergonyit d'haver fet un temple tort, com realment ho és amb la desviació de l'eix.

PRINCIPALS NORMES PRACTIQUES

El nostre Codi, en el cànon 1161, dóna del temple cristià la següent definició: «Amb el nom d'església s'entén un edifici sagrat dedicat al culte diví, amb el fi principal que serveixi a tots els cristians per a exercir públicament el diví culte».

Per culte diví ha d'entendre's principalment el Sacrifici de la Missa i, després, altres actes de la litúrgia, com la predicació i l'administració dels Sagraments, segons explica en el seu llibre *De locis sacris* Monsenyor Many, el qui segurament intervingué més que ningú en la redacció del citat cànon.

I exercir públicament el culte diví ha de significar pendre part activa en el culte públic o litúrgic del temple.

No són inútils aquestes nocions. Elles ens donen idea del

que ha d'ésser una església: un edifici que per la seva estructura i distribució sigui apta perquè en ell el poble fidel pugui degudament participar de la celebració de Missa, oir la predicació sagrada i rebre els Sagraments.

Una església es diferencia d'un oratori en què l'oratori, sigui privat, sigui públic, sempre té per objecte principal el servei religiós d'una persona, d'una família, o d'una comunitat, mai el servei religiós de tot el poble fidel com succeeix amb el que anomenem una església.

I encara és major la diferència entre una església cristiana i un temple pagà, un lloc de reunió popular o una sala d'espectacles. El temple pagà, per gran i magnífic que sigui, és abans que tot la cella que guarda l'estàtua de la divinitat, i l'altar dels sacrificis és generalment al defora. En un lloc de reunió popular no acostuma haver-hi gaires jerarquies de persones, ni el recolliment hi és menester. Una sala d'espectacles és feta per tal que el major nombre de concurrents, dins la més gran comoditat possible, puguin assistir a un acte, en el qual no prenen part activa. Una església cristiana és, en canvi, per a reunir en son interior el poble cristià, devotament recollit, organitzat en les seves jerarquies essencials i participant activament del Sacrifici de la Missa i dels altres actes del culte litúrgic.

Per totes aquestes consideracions, en els nostres temples el major espai ha d'ésser per a les naus del poble, i l'indret més important per al santuari. Cal que la multitud de fidels, convenientment distribuïda entre les naus del temple, formi un bell conjunt; i, presidida pels sacerdots del presbiteri, exerceixi el culte diví. Igualment convé que en les naus puguin desplegar-se fàcilment les processons que constitueixen un dels actes més solemnes i populars de la litúrgia.

La construcció general de l'edifici sagrat ha de subjectar-se al programa arquitectònic que millor respongui a un tal exercici del culte, més que no pas a la monumentalitat i als efectes decoratius de les línies constructives, o bé a la comoditat de les persones i de les institucions particulars; com seria per

exemple, el donar excessiva importància i espai a les capelles laterals que principalment s'utilitzen en els actes de poc caràcter general del culte diví, i a tribunes que especialment serveixen per a fruit de les solemnitats litúrgiques com d'un espectacle.

Es ben poc conforme amb l'esperit i, també podem dir, amb la lletra de la litúrgia que el cor, on els sacerdots i clergues canten la llur part corresponent de les Misses i dels Oficis divins, formi com una gran tribuna en l'interior del portal major. No dista en la mateixa proporció, però encara està contra raó separat del presbiteri, el cor de la majoria de catedrals d'Espanya. I per bé que en moltes d'elles el cor sigui una meravellosa i riquíssima obra d'art, s'ha de reconèixer, com una contrarietat força lamentable, que destrueix l'estructura harmoniosa de les naus, les inutilitza per a servir de lloc apte a l'assistència del poble fidel, i allunya del presbiteri els ministres del culte.

* * *

Les naus i el presbiteri amb l'altar major constitueixen els elements essencials del temple cristià. Però també hi són menester altres espais i construccions.

El sagrament del Baptisme s'ha d'administrar en un lloc adequat. El baptisteri pot formar un petit temple independent i separat de l'església, com a Itàlia n'hi ha tants bells exemples; i llavors és de planta rodona o bé octogonal. Però és més corrent que sigui una construcció incorporada a l'edifici del temple. En aquest cas, el seu lloc és al costat del portal major de l'església, a esquerra del qui entra. Ha de correspondre a la importància del Sagrament de la regeneració que allí s'administra, i oferir espai suficient per tal que hi puguin cabre fàcilment els que acostumen acompanyar un bateig. La pica baptismal ha d'ésser col·locada al bell mig de la capella. Per simbolisme i potser també a fi que els circumstants poguessin veure millor l'acte del Baptisme, Sant Carles Borromeu volia que la peanya de les fonts baptismals s'apoiés en un nivell

inferior al paviment de la capella, de manera que hi haguessin almenys tres esglaons per a baixar-hi. En la capella pot haver-hi un altar. El Papa Benet XIII manava que el sacerdot, en el moment de batejar, estigués girat vers el lloc on hi ha l'altar major de l'església. Disposi's, doncs, la pica baptismal de manera que faciliti aquesta posició del sacerdot.

En les esglésies hi ha un altar amb la sagrada Reserva de l'Eucaristia. Llevat d'algunes excepcions, l'altar major pot ésser aquest lloc de la Reserva eucarística; i així al Santíssim Sagrament se li destina el lloc principal de l'església. Però en la pràctica, moltes vegades serà més convenient que hi hagi una capella especial destinada a guardar la Sagrada Eucaristia. L'any 1878, a una consulta feta per de Bethure Verhaegen, arquitectes de Gant, la Congregació de Ritus respongué que no era necessari que l'altar del Santíssim fos l'altar major.

Aquesta capella del Santíssim ha d'ésser de més capacitat i riquesa que totes les altres. Convindria que no fos situada a molta distància de l'altar major i de la sagristia, i amb més motiu que no fos al costat mateix de l'entrada principal.

Pel sagrament de la Penitència cal destinar en una església indrets aptes on col·locar els confessionaris. En desenrotllar un projecte d'església s'hauria de pensar quins poden ésser aquests indrets, i tenir-ho en compte degudament. Els llocs més aptes per als confessionaris són les naus laterals de l'església, si n'hi ha. No ofereix inconvenient el col·locar-los en l'única nau de què consti l'església, com tampoc dins les capelles, amb tal que distin degudament dels altars.

Demés de la Missa i els Sagraments, els fidels han de trobar en el temple la predicació sagrada. Moltes vegades les prèdiques es fan des de l'altar. Però no manquen ocasions en què és més aventatjós predicar des d'un púlpit. Adhuc en aquest cas, la predicació és com un acte litúrgic del sacerdot. Per això alguns manuals de rúbriques recomanen que l'ambó o púlpit estigui situat a l'entrada del cor, o del mateix presbiteri, si no hi ha el cor que el precedeixi. En moltes catedrals el lloc del púlpit és en el cantó de l'Epístola, perquè és de rúbrica que el

tron episcopal sigui en el cantó de l'Evangeli. Sense aquesta raó altres esglésies tenen el púlpit també en el cantó de l'Epístola. La lògica dicta que, de no haver-hi un motiu poderós, el púlpit sempre hauria d'estar situat en el cantó de l'Evangeli, per causa d'ésser una continuació i un comentari d'ell la predicació cristiana, en el que és la seva essència.

També convindria que l'orgue estigués junt al cor, i, per tant, a prop del presbiteri. Una circular del Cardenal Vicari de Roma, de l'any 1856, manava que la tribuna de l'orgue es colloqués al costat de l'altar on es celebra, sempre que això fos possible. El púlpit de l'Evangeli, convertit en tribuna de cantors, el veiem, per exemple a la catedral d'Albi i a *St. Etienne du Mont*, de París, en forma de gran arcada, travessant tota la nau central, a l'entrada del cor. Es el *jubé*, cèlebre monument de l'art francès, que desgracia una part important del temple i obtura tota la vista del presbiteri.

No manquen esglésies, en les quals hi ha una cripta sota el presbiteri i l'altar major. És aquesta una antiga usança per a guardar el sepulcre dels Sants, especialment dels Màrtirs. Aquesta mena de criptes inspiren devoció; però són una dificultat per al desplegament normal del cor i del presbiteri; i no és lògic construir-les, quan no existeix cap sepulcre d'un Sant per a col·locar en l'altar de la cripta.

Les capelles o altars laterals no són imprescindibles per a l'estructura raonable del temple; ni les exigeix la pràctica essencial del culte litúrgic. Però la devoció als Sants, la pietat corporativa de les associacions religioses i la multiplicitat de les Misses les han fet pràcticament indispensables, d'ençà de molts segles. Suposant que en l'altar major no hi ha més imatge que el Sant Crist, com succeeix fora d'Espanya en gran part de les esglésies, àdhuc de les que són dedicades a la Verge o als Sants, és natural que sigui per a la Mare de Déu la millor capella o altar lateral. Així a França és usatge molt estès el de dedicar-li l'altar de la capella del Santíssim. Quan hi ha creuer, el seu altar pot ésser molt bé el que hi hagi en el fons del braç del cantó de

l'Evangeli. Llavors pot ésser el del cantó oposat, l'altar del Patró del poble o del del Titular de l'església.

Les lleis litúrgiques suposen l'existència d'una sagristia en l'església. Per a millor conservació dels ornaments i objectes litúrgics, els Manuals de rúbriques recomanen que la sagristia estigui situada en el cantó de migjorn. I per a les solemnitats de la litúrgia convé que de la sagristia a l'altar major s'hi pugui anar en processó. Per aquest motiu en moltes esglésies la porta principal de la sagristia dona al creuer.

En son exterior, el temple hauria d'estar separat de tot altre edifici. El Pontifical Romà demana que hom pugui passar tot a l'entorn de l'església. Es una exigència litúrgica per a poder acomplir degudament les cerimònies de la seva consagració. Però no deixa d'ésser una norma general, que convé tenir en compte sempre. Moltes vegades serà impossible o ben difícil deixar l'església en una illa, separada de tota altra construcció; i, sens dubte, alguns s'estranyaran d'aquesta idea, sabent com en l'Edat Mitjana i en altres èpoques es construïren amb edificis adjacents no sols esglésies de monestirs sinó també catedrals. Tot això no vol dir que s'hagi de renunciar a seguir el bon exemple dels que en ciutats com París modernament han edificat grandiosos temples al mig de places magnífiques, separats dels edificis de l'entorn. I si bé és veritat que convé rodejar el temple d'escoles, patronats i altres institucions parroquials o simplement religioses, els edificis que les aixopluguen poden aixecar-se a prop de l'església, sense que li siguin anexos.

L'estructura de l'església s'ha d'aixecar sempre en un nivell superior al de la planície del terreny circumstant. D'aquesta planície a la llinda del portal caldria que s'hi pugés sempre, si més no, per tres esglaons.

Algunes esglésies modernes d'importantes ciutats tenen espaisos soterranis que serveixen de capella de catecismes, sala de reunions i local de conferències. D'aquesta manera es dispo-

sa d'una utilíssima edificació que no ha exigit, ni molt menys, les despeses d'una construcció separada. No obstant ens atreviríem a dir que aquesta solució s'allunya bon xic del veritable esperit litúrgic. I si es vol defensar com acceptable i fins digna d'ésser recomanada, cal tenir en compte el cànon 1.164 del Codi que prohibeix utilitzar aquests soterranis per a usos merament profans. Un dels decrets en els quals ha estat inspirada aquesta disposició, és el 3.546 de la Congregació de Ritus, que prohibeix fer servir els soterranis de les esglésies per a representacions de teatre moral

Segons el mateix cànon, tampoc no es permet que s'utilitzin per a usos merament profans els locals de damunt l'església; i s'apoya en el decret 4.212 de la mateixa Congregació de Ritus, que prohibeix aprofitar com a dormitori l'espai que pugui haver-hi damunt el sostre de l'altar, i ho prohibeix àdhuc tenint l'altar un baldaquí dessorbe.

Igualment i en virtut d'aquest mateix cànon, en les esglésies no es poden obrir portes ni tribunes que comuniquin amb les cases dels laics. En la nota d'aquest cànon, el Codi fa menció d'uns decrets de la Congregació del Concili, referents a la prohibició de què parlem, donats per a la Diòcesi de Barcelona.

Complement indispensable de l'actual temple cristià és el campanar. Hi ha campanars, com el de la catedral de Florència i el de Sant Marc de Venècia, que són una edificació separada de l'església. D'ells es pot dir que són exemplars notabilíssims en tots els aspectes, però també que formen excepció. La gran majoria de campanars són un annex de la construcció del temple. Regularment el campanar està situat al costat de la façana principal, a mà dreta del qui entra. Però també es poden construir a mà esquerra de la façana; igualment en un dels angles que formen les naus longitudinals amb el creuer; o bé al mig d'aquesta intersecció. En una mateixa església poden haver-hi dos o més campanars, si bé que aquesta multiplicitat s'aparta de la tradició romana.

Moltes esglésies tenen l'entrada principal en la part oest de

rúbrica del *Caeremoniale Episcoporum* (Lib. II. Cap. VIII. número 44), suposa que ella és generalment seguida. Cap disposició litúrgica l'estableix com obligació. Però molts tractadistes, per exemple Sant Carles Borromeu, la recomanen com l'orientació més pròpia; i serà bo donar-la als nostres temples, sempre que sigui possible.

* * *

Per conclusió d'aquestes ràpides notes que, degudament desenrotllades formarien un llibre no enterament inútil, donem ara un exemple d'església moderna, ben concebuda i estructurada, com no seria difícil presentar-ne d'altres, per guiatge i estímul dels que poden intervenir en l'edificació i reconstrucció d'esglésies.

El projecte és de Carles Morits, un dels arquitectes que a Alemanya han treballat més i millor. En el plànol veiem l'església isolada de tot altre edifici, però amb oportuna comunicació amb la casa rectoral. L'orientació és la litúrgica, amb el presbiteri en el cantó de llevant. La casa rectoral i la sagristia, molt lloablement, estan situades en el cantó de mig-jorn. El campanar s'aixeca a mà dreta de la façana. A l'esquerra hi ha el baptisteri que comunica directament amb l'exterior. Té forma de petita església amb les fonts baptismals en el començament de l'absis semicircular.

Al nàrtex, que sempre és convenient en les esglésies, l'arquitecte li ha donat una forma absidial que fa recordar molts temples romànics i gòtics d'Alemanya amb dos absis contraposats. L'interior consta d'una ampla nau amb profunds costats, un gran creuer i el presbiteri que acaba en absis semicircular. En els costats de la nau, l'autor col·loca quatre confessionaris. S'hi podria afegir un petit altar a cada costat en el compartiment del mig, però potser no hi escauria perfectament.

Els sistemes moderns de construcció permeten espaioses aules com aquest creuer, on poden col·locar-se davant i a prop del presbiteri quasi la meitat dels sis cents fidels que troben

seient dins aquesta església. El portals del creuer estan situats de manera que no minvin l'espai destinat als seients, i tenen un petit atri convenientment disposat. En el creuer hi ha els dos únics altars laterals de l'església, i llur orientació és la mateixa que la de l'altar major.

Les sagristies tenen comunicació directa amb l'exterior. N'hi ha dues, la dels sacerdots i la dels escolanets; i cada una té la seva porta que dona a l'interior de l'església; la dels escolanets a l'extrem d'un corredor. En moltes esglésies de França i d'Alemanya hi ha el lloable costum de destinar un lloc especial per a sagristia dels escolanets. El presbiteri és espaiós, i l'altar és al mig de l'absis, convenientment separat de les parets.